

BINNEN DE MUREN

GIORGIO BASSANI – HET VERHAAL VAN FERRARA

Binnen de muren
De gouden bril
De tuin van de familie Finzi-Contini
Achter de deur
De reiger
De geur van hooi

Giorgio Bassani

Binnen de muren

Vertaald door Jan van der Haar

2018

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

De vertaler ontving voor het vertalen van dit boek een
projectwerkbeurs van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Copyright © 1980 erven Giorgio Bassani
Copyright Nederlandse vertaling © 2018 Jan van der Haar
Oorspronkelijke titel *Dentro le mura* (oorspronkelijke uitgave: 1973)
Oorspronkelijke uitgever Mondadori, Milaan
Omslagontwerp Moker Ontwerp
Omslagillustratie Ferdinando Scianna/
Magnum Photos/Hollandse Hoogte
Foto auteur Mario De Biasi/Mondadori Portfolio via Getty Images
Vormgeving binnenwerk Peter Verwey, Heemstede
Druk Bariet Ten Brink, Meppel
ISBN 978 94 031 0250 4
NUR 302

debezigelij.nl

INHOUD

Lida Mantovani	7
De wandeling voor het eten	51
Een gedenkplaat in de Via Mazzini	81
De laatste jaren van Clelia Trotti	119
Een nacht in '43	169

Lida Mantovani

Altijd als ze terugging naar de vervlogen jaren van haar jeugd, moest Lida Mantovani terugdenken aan de bevalling, met name aan de dagen ervoor. Bij die gedachte raakte ze telkens weer bewogen.

Langer dan een maand had ze achter in een zaal op bed gelegen, en al die tijd had ze door het meestal openstaande raam ertegenover gestaard naar de bladeren van de grote honderdjarige magnolia die in het midden van de tuin beneden stond. En toen het bijna zover was, drie of vier dagen voor de weeën begonnen, had ze opeens haar belangstelling voor die donkere, vetglanzende bladeren van de magnolia verloren. Ze was zelfs gestopt met eten. Ze was een ding geworden: een heel opgezwollen ding zonder gevoel (het was al warm, al was het pas april), daar achter in een ziekenhuiszaal.

Ze at vrijwel niets meer. Maar professor Bargellesi, het toenmalige hoofd van Verloskunde en Neonatologie, zei dat dat ook beter was.

Hij observeerde haar vanaf het voeteneind.

‘Het is echt warm,’ zei hij, terwijl hij met die dunne, rode vingers van hem over zijn grijze, bij de mond door nicotine verkleurde baard streek. ‘Als je naar behoren lucht wilt krijgen, kun je het beter licht houden. En daarbij,’ vervolgde hij glimlachend, ‘daarbij lijkt je me dik genoeg...’

Na de bevalling kwam de tijd weer op gang.

Aanvankelijk met haar hoofd bij David (verveeld, ontevreden, hij zei bijna nooit wat: de hele dag lag hij op bed, zijn gezicht achter een boek of hij sliep), probeerde Lida Mantovani alleen door te gaan in de gemeubileerde kamer van het Palazzone aan de Via Mortara waar ze het laatste halfjaar met hem had samengewoond. Maar toen, een paar weken later, was ze ervan overtuigd dat David niets meer van zich zou laten horen en bemerkte ze dat de weinige lires die hij had achtergelaten bijna op waren, en omdat ze afgezien daarvan haast geen melk meer had, besloot ze naar huis, naar haar moeder te gaan. En zo daagde Lida in de zomer van datzelfde jaar weer op in de Via Salinguerra en betrok weer het kamertje met de stoffige houten vloer en de twee ijzeren ledikanten naast elkaar, waar ze haar kindertijd, haar puberteit en haar jonge jaren had doorgebracht.

Hoewel het ging om een souterrain dat in het verleden als houtopslag was gebruikt, was het niet eenvoudig om er toegang toe te krijgen.

Vanbuiten in de hal aangekomen, die zo ruim en donker was als een hooischaar, moest je een trapje op dat schuin langs de linkerwand liep. Het trapje leidde naar een halfhoog deurtje en als je daardoor was, raakte je met je hoofd een plafond met kleine balken boven een soort van put. God, wat een treurnis! had Lida bij zichzelf verzucht op de

avond van haar terugkeer, van daarboven even naar beneden kijkend; maar wat een gevoel van rust en bescherming ook... Met de baby op de arm was ze rustig de treden van de binnentrap afgelopen, had ze haar weg vervolgd naar haar moeder, die van haar naaiwerk had opgekeken, en toen had ze gebukt om haar op de wang te kussen. En zonder dat er één woord van groet of commentaar viel, was die kus beantwoord.

Vrijwel meteen had zich de kwestie van de doop voorgedaan.

Zodra haar moeder zich de situatie had gerealiseerd, sloeg ze een kruis.

‘Ben je gek geworden?’ riep ze uit.

Terwijl haar moeder opgewonden aanvoerde dat er geen minuut te verliezen was, voelde Lida vanbinnen iedere kracht om ertegen in te gaan wegebben. Toen ze op de afdeling Verloskunde en Neonatologie om haar bed waren komen staan om de baby aan te pakken en haar vrolijk vroegen welke naam ze hem ging geven, kwam het door het plotse idee om *niets* tegen David te doen dat ze nee zei, ze moesten haar met rust laten, ze wilde er nog een nachtje over slapen. Maar nu, waarom zou ze zich hoofdbreken blijven maken? Waarom zou ze er nog mee wachten? Diezelfde avond werd de baby naar de Santa Maria in Vado gebracht. Haar moeder regelde alles, zij eiste dat hij Ireneo zou heten, ter nagedachtenis van een overleden broer van wiens bestaan Lida nooit had geweten... Op weg naar de kerk hadden moeder en dochter gelopen alsof ze op de hielen gezeten werden. Maar kalm, van iedere energie ontdaan, keerden ze terug over de Via Borgo di Sotto, waar de gemeentelijke gasfitter bezig was een voor een de straatlantaarns aan te steken.

De volgende ochtend hervatten ze hun werk.

Ze zaten net als vroeger, net als altijd onder het rechthoekige raam dat bovenaan op straatniveau uitkeek, boven hun

naaiwerk liever te praten over ditjes en datjes dan over de voor beiden zo bittere periode die ze achter de rug hadden. Ze voelden zich meer verbonden, meer vriendinnen dan voorheen. Niettemin begrepen ze allebei dat hun overeenstemming alleen kon voortbestaan op voorwaarde dat ze iedere verwijzing naar het onderwerp waarop die gebaseerd was uit de weg gingen.

Toch waagde Maria Mantovani zich, omdat ze het niet laten kon, soms aan een grap, een bedekte toespeling.

Ze kwam tot de verzuchting:

‘Ach, mannen zijn allemaal hetzelfde!’

Of:

‘Een man is een jager, dat is bekend.’

Dan hief ze haar hoofd en keek haar dochter doordringend aan. En met tegelijkertijd de gedachte aan de smid van Massa Fiscaglia, die haar twintig jaar eerder had ontmoet en bezwangerd, aan het boerenhuis op het land, twee of drie kilometer buiten Massa, waar ze was geboren en getogen, en dat ze had moeten verlaten toen ook zij ineens met een groot te brengen baby zat, werden daar het vette, slordige haar, de dikke sensuele lippen, de trage handelingen van de enige man uit haar leven, ook die van David. De jongeheer uit Ferrara, oké een jood, maar afkomstig uit een van de meest vooraanstaande, rijkste families van de stad (de deftige Camaioli's die aan de Corso Giovecca woonden, in dat grote palazzo dat nota bene hun eigendom was...), die zo lang Lida's vrijer was geweest, maar die zij nooit had leren kennen, nooit een keer had gezien, zelfs niet uit de verte. Ze keek, observeerde. In Lida's magere, van zorgen en ontberingen ingevallen gezicht zag ze zichzelf terug als meisje. Alles had zich weer van voren af aan herhaald, alles. Van a tot z.

Op een avond barstte ze onverwachts in lachen uit. Ze pakte Lida bij de hand en trok haar mee voor de kastspiegel.

‘Moet je zien hoe wij hetzelfde zijn geworden,’ sprak ze met omfloerste stem.

En terwijl in de kamer slechts het ruisen van de carbidlamp te horen was, bleven ze lang kijken naar hun gezichten naast elkaar, die door het waas op de glasplaat maar net te onderscheiden waren.

Het is uiteraard niet zo dat het tussen hen altijd koek en ei was. Lida leek niet altijd bereid te luisteren zonder weerwoord.

Zo was Maria Mantovani op een avond begonnen haar eigen verhaal te vertellen (eerder zou dat niet gekund hebben). Ten slotte kwam ze met een volzin waardoor Lida opstootte.

‘Als zijn ouders het goed hadden gevonden,’ zei ze, ‘zou hij met me getrouwd zijn.’

Languit op bed, met haar hoofd in haar handen, herhaalde Lida in gedachten deze woorden, ze hoorde weer de diepe zucht van spijt die ermee gepaard was gegaan. Ze huilde niet, nee. En haar moeder, die achter haar aan was gerend en hijgend over haar heen had gestaan, toonde ze bij het overeind komen haar droge wangen, een blik vol minachting en verveling.

Overigens was die dwarsheid bij haar maar zeldzaam, en als die haar bestormde, dan gebeurde dat onverwachts, als een felle windvlaag op een windstille dag.

‘Lida!’ riep ze op een keer met een vals lachje (haar moeder had haar bij haar naam genoemd). ‘Wat vond je het belangrijk dat ik het, als ik naar school ging, op het schrift schreef met een Griekse y! Wat had je nou gedroomd dat ik later zou worden: een revue-meisje?’

Maria Mantovani antwoordde niet. Ze glimlachte. De uitval van haar dochter bracht haar terug bij vervlogen zaken, zaken waarvan alleen zij het belang kon inschatten. ‘Lyda!’ herhaalde ze meermalen bij zichzelf. Ze dacht aan haar jonge jaren. Ze dacht aan Andrea, Andrea Tardozi, de smid uit

Massa Fiscaglia, die haar vrijer, haar geliefde was geweest, en haar man had kunnen worden. Ze was met de baby in de stad gaan wonen, en hij fietste elke zondag zestig kilometer: dertig heen en dertig terug. Hij zat daar, waar nu Lida zat. Het was of ze hem weer zag, in zijn leren jas, met zijn bombazonen broek, zijn ongekamde haar. Totdat hij op een avond, op de terugweg naar zijn dorp, halverwege werd overvallen door de regen en daar pleuritis door opliep. Sindsdien had ze hem niet meer teruggezien. Hij was gaan wonen in Feltre, in de Veneto: een stadje in het middelgebergte, waar hij een vrouw had genomen en kinderen had gekregen. Als zijn ouders hadden gewild, en als hij toen niet ziek was geworden, zou hij met haar getrouwd zijn. Ongetwijfeld. Wat wist Lida ervan? Wat had zij ervan kunnen begrijpen? Zij alleen was in staat om het te beseffen. Voor allebei.

Na het avondeten was Lida doorgaans de eerste die naar bed ging. Maar het andere bed, naast dat waar zij en de baby al sliepen (midden op de nog af te ruimen tafel verspreidde de carbidlamp rondom zijn blauwige licht), bleef vaak tot diep in de nacht onbeslapen.

De Via Salinguerra is een vrij kronkelig, deels met gras overwoekerd straatje dat begint bij een groot, scheef plein, het resultaat van een oude afbraak, en eindigt onder aan de gemeentelijke bolwerken, in de buurt van de Porta San Giorgio. We zijn dus in de stad, ja, niet zo ver van het middeleeuwse centrum: de huizen aan weerszijden van de weg, alle veelal armoechtig en bescheiden, en sommige oud en vervallen, ongetwijfeld de oudste van Ferrara, vormen daar het bewijs van. En toch draagt de stilte om je heen, ook als je nu de Via Salinguerra af gaat (hiervandaan hebben de klokken van de stadskerken een andere, bijna verloren klankkleur), en de geuren van mest, omgeploegde aarde, stallen, die de nabijheid van grote geheime moestuinen verraden, alles draagt bij tot de indruk dat je al buiten de stadsmuren bent, aan de rand van het platteland.

Rustige geluiden van dieren, van kippen, honden, zelfs ossen, vaag klokgebeier, landelijke walmen: klanken en geuren kwamen ook daar, in het souterrain waar Maria en Lida Mantovani werkten voor een herenkledingatelier. Aan het raam zaten ze bijna even roerloos te zwijgen als het grauwe huisraad achter hen – zoals de tafel bijvoorbeeld, en de rotanstoelen en de lange smalle paarsgewijze silhouetten van de ledikanten, en de wieg, en de kast, en de commode, en de standaard van het bekken met de waterkan ernaast, en daarachter, nauw waarneembaar, het deurtje in de muur van de trapkast waarin keuken en wc schuilgingen –, als ze van hun

naaigoed opkeken, was dat alleen om een paar woorden te wisselen, om te controleren of het kind niet iets nodig had, om van beneden af naar buiten te kijken, naar de paar voorbijgangers, of om bij een onverwachte rinkel van de bel boven aan de overloop op de smalle verticale rechthoek van de voordeur, na een snelle blik over en weer, stilzwijgend te besluiten wie van de twee zou opendoen...

Drie jaren gingen voorbij.

En het zat erin dat er nog vele zo zouden verstrijken zonder noemenswaardig nieuws en veranderingen, toen het leven, dat hun bestaan leek te zijn vergeten, aan hen dacht in de persoon van een buurman: ene Benetti, Oreste Benetti, de eigenaar van een boekbinderij in de Via Salinguerra. De merkwaardige volharding waarmee de buurman 's avonds na het eten hen was gaan opzoeken, kreeg vrijwel meteen, althans voor Maria Mantovani, een onmiskenbare betekenis. Ja, bedacht ze opgewonden, die Benetti kwam voor Lida... Per slot van rekening was Lida nog jong, heel jong... Op slag werd ze kwiek, energiek, zelfs vrolijk. Zonder een mond open te doen in de gesprekken van haar dochter en de gast liep ze slechts rond in de kamer, voldaan, dat was duidelijk, dat ze daar was, aanwezig maar op de achtergrond, tevreden om vanaf de zijlijn de afwikkeling van een verrukkelijk feit af te wachten.

Intussen voerde vrijwel altijd de binder het woord. De verleden jaren: in iets anders leek hij niet geïnteresseerd.

Toen Lida klein was, zei hij, 'twee turven hoog', belandde ze vaak in de zaak. Ze kwam binnen, liep naar voren, ging op haar tenen staan om boven de toonbank uit te komen.

'Signor Benetti,' vroeg ze met haar kinderstemmetje, 'mag ik wat oliepapier van u hebben?'

'Welzeker, kindje,' antwoordde hij. 'Maar mag ik ook weten waar het voor is?'

'Gewoon. Om mijn werkboek te kaften.'

Hij vertelde, en lachte. Ook al richtte hij zich niet tot een

van de twee vrouwen in het bijzonder, zijn blikken zochten die van Lida. Aandacht, instemming verlangde hij van haar. En terwijl zij de man tegenover haar gadesloeg (hij had een groot hoofd: wel in verhouding tot zijn robuuste bovenlijf, maar niet tot zijn lengte), en vooral zijn grote benige handen op het tafelkleed, krachtig ineengeslagen, voelde ze dat ze hem in dezen tegemoet moest komen. Beheerst vriendelijk bood ze hem partij, ze converseerde keurig, kalm en tegelijkertijd, op een of andere manier (ze peurde er een onge woon, nooit eerder ervaren genoeg uit), onderdanig.

De binder leek zich nergens zo van bewust als van zijn eigen gewichtigheid. Desalniettemin trachtte hij voortdurend indruk te maken.

Een van de weinige keren dat hij de oude vrouw aansprak, en dan ook nog bij haar voornaam, memoreerde hij haar het jaar dat ze in Ferrara was komen wonen. Wist zij nog, zei hij, hoe koud het dat jaar was geweest? Hij wel, nog heel goed. De sneeuwhopen waren tot ruim half april aan weerszijden van de stadstraten blijven liggen. Daarbij was de temperatuur zo ver gezakt dat zelfs de Po was dichtgevroren.

‘Zelfs de Po!’ herhaalde hij nadrukkelijk, met grote ogen.

Het was of hij het weer voor zich zag, vervolgde hij, dat ongewone schouwspel van de rivier in de greep van twintig graden onder nul. Tussen de besneeuwde oevers was het water opgehouden te stromen: helemaal. Zodat vervoerders tegen de avond in plaats van de stalen brug van Pontelagoscuro te nemen (het ging doorgaans om transporteurs van brandhout in dienst van een zagerij te Santa Maria Maddalena, en nu keerden ze terug vanuit Ferrara), liever de inmiddels lege karren waagden over de uitgestrekte ijsplaat. Wat een mafkezen! Langzaam gingen ze voort, een paar meter voor de paarden uit, met de teugels in een hand op de rug, met de andere hand strooiden ze zaagsel, en intussen maar fluiten en schreeuwen. Waarom ze floten en schreeuwden? Joost

mag het weten. Misschien om de dieren moed in te spreken, misschien zichzelf. Of om gewoon warm te worden.

‘Ik weet nog dat die beruchte winter,’ zei hij op een avond met de respectvolle toon die hij aansloeg als het over mensen en dingen van de kerk ging (als weeskind uit het seminarie had hij voor priesters, alle priesters, een kinderlijke verering), ‘ik weet nog dat die arme Don Castelli ons die beruchte winter elke zaterdagmiddag meenam naar Pontelagoscuro om de Po te zien. Eenmaal de Porta San Benedetto door viel de rij uit elkaar. Vijf kilometer heen en vijf kilometer terug: niet zomaar een ommetje in de tuin! Toch hoefde je bij Don Castelli niet met de tram aan te komen. Ook al liep hij, gezien zijn leeftijd, op zijn tandvlees, altijd voor iedereen uit, altijd aan het hoofd van de groep met zijn dappere, fladderende pij en met ondergetekende aan zijn zij... Een echte heilige, nou en of, en voor ondergetekende een echte vader!’

‘k Had net m’n dochter gekregen,’ kwam Maria Mantovani met zachte stem tussenbeide, in het dialect, gebruikmakend van de stilte na de woorden van de binder. ‘In de stad voelde ik me verloren,’ vervolgde ze in het Italiaans, ‘je kunt zeggen dat ik nog niemand kende. Maar hoe kon ik anderszinds terug naar huis? U weet het, Oreste: op het platteland is de mentaliteit heel anders.’

Oreste Benetti leek het niet gehoord te hebben.

‘Zo’n kou had je pas weer in ’17,’ sprak hij peinzend.

Toen, met een flits in zijn ogen:

‘Nee, kom op, wat zeg ik nou!’ verhief hij hoofdschuddend zijn stem. ‘Geen vergelijk. In de winter van ’17 was het juist warm in het Karstgebergte! Sommige dingen kun je beter vragen aan mensen die zich ziek meldden, aan bekende spijbelsoldaten,’ (die laatste woorden beklemtoonde hij sarcastisch), ‘want zij hebben het front nog niet eens op een ansicht gezien.’

Door de ongebruikelijk botte toespeling op Andrea Tarozzi, de smid uit Massa Fiscaglia, die vanwege pleuritis was

afgekeurd en daarom niet in de oorlog had gediend (in '10 was hij verhuisd naar Feltre, over de Alpen, waar hij een gezin had gesticht...), verstijfde Maria Mantovani. En die hele avond, gedwongen om alleen in haar hoekje te fantaseren over alles wat in haar leven had kunnen gebeuren en niet was gebeurd, zei ze verder niets meer.

Wat de binder betreft, na de gewenste afstand te hebben bepaald, gedroeg hij zich weer met alle egards, alle ridderlijkheid die hem eigen was. Normaliter vertelde hij overwegend over zichzelf en zijn verleden. Tot zijn twintigste, vijfentwintigste was het hem vrij slecht vergaan, verzuchtte hij, in alle opzichten. Maar toen was zijn werk erbij gekomen, zijn ambacht, *zijn* vak, en sindsdien was alles ten goede gekeerd. 'Wij handwerkers,' placht hij niet zonder trots te zeggen, terwijl hij Lida recht aankeek. Lida doorstond zijn blik, ze was nooit afgeleid. En hij was haar zichtbaar dankbaar, dat ze altijd daar zat, aan de andere kant van de tafel, zo zwijgzaam, zo rustig, zo alert om ook in haar manier van doen te beantwoorden aan zijn heimelijk ideaal van de vrouw.

Met zijn praatjes liet de binder het dikwijls nachtwerk worden. Als zijn persoonlijke ontboezemingen erdoorheen waren, begon hij over godsdienst, geschiedenis, economie, enzovoorts, waarbij hij zich liet gaan in veelvuldige, bittere kanttekeningen – maar dan gedempt uiteraard –, over de antikatholieke politiek van de fascistten. De eerste tijd bewoog Lida, terwijl ze naar hem bleef luisteren, met de punt van haar schoen de wieg, waar Ireneo tot zijn vierde jaar in sliep. Later, toen hij wat ouder was en een eigen ledikantje kreeg (hij groeide op met een teer gestel, tegen zijn vijfde jaar werd hij getroffen door een langdurige infectie die, behalve dat die zijn gezondheid verzwakte, invloed had op de ernstige slaphed en wankelheid van zijn karakter), stond ze nu en dan op van haar stoel, liep op het slapende kind toe en bukte om een hand op zijn voorhoofd te leggen.

In de zomer van 1928 werd Lida vijftwintig.

Op een avond dat Oreste Benetti en zij op hun vaste plek zaten, zoals altijd met de tafel en de lamp tussen hen in, vroeg de binder haar eenvoudig of zij met hem wilde trouwen.

Ernstig, zonder verbazing te tonen, keek Lida hem aan.

Het was of ze hem voor het eerst zag. Met ongewone aandacht beschouwde ze ieder detail van zijn gezicht, de vochtige zwarte ogen, het hoge, blanke voorhoofd, met daarboven een boog van staalgrijs kortgeknipt stekelhaar, zoals soldaten en sommige priesters het dragen, en ze keek ervan op dat ze van dit al zo laat, nu pas, kennisnam. Hij moest tegen de vijftig lopen. Op zijn minst.

Opeens werd ze bevangen door een gevoel van beklemming. Omdat ze niets wist uit te brengen, richtte ze zich voor hulp tot haar moeder, die was opgestaan en op de tafel was toegelopen, waar ze beide handen op legde. Maar de huilerige uitdrukking die al om haar lippen plooidde, maakte haar verwarring enkel groter.

‘Wat heb je nou?’ schreeuwde ze haar in dialect toe. ‘Mogen we ook weten wat je hebt?’

Met een ruk kwam ze overeind, begaf zich naar de trap, repte zich de treden op, sloeg met de deur, ging aan de andere kant weer naar beneden naar de hal.

Enmaal buiten leunde ze met haar rug tegen de muur naast het donkere gat van de poort, en keek naar de lucht.

Er stond een schitterende sterrenhemel. In de verte was een drumband te horen. Waar kwam die vandaan? vroeg ze zich af, met het onverwachte, krampachtige verlangen om op te gaan in een vrolijke meute in hemdsmouwen met een ijsje in de hand als een gewoon meisje. Vanuit San Giorgio op het stuk naast de kerk? Of vanuit de Porta Reno, misschien op de Piazza Travaglio?

Haar ademhaling ging niet meer zo zwaar. En door de muur van oude baksteen waar ze tegenaan stond, bereikte haar de mompelstem van Oreste Benetti. Hij praatte nu tegen haar moeder, zo rustig alsof er niets was gebeurd. Wat hij zei? Joost mag het weten. In elk geval was zijn stem, het kalme gezoem van zijn stem voldoende om haar te doen bedaren, om weer naar binnen te gaan.

Toen ze boven aan de overloop verscheen, had ze zichzelf weer in de hand: was ze haar gedachten en handelingen de baas.

Met de deur achter zich dicht ging ze niet te gehaast en niet te bedaard de trap af, ervoor wakend de blikken te kruisen van de binder en haar moeder (tijdens haar afwezigheid waren de twee niet van positie veranderd, hij zittend aan tafel en zij staand: en nu keken ze haar met vragende ogen aan). Ze liep langs de tafel, ging weer op haar plek zitten, ze schokschouderde even. En het onderwerp van het huwelijk werd in de bijna twee uur dat de gast nog bleef – zoals ook in de loop van de andere, talloze avonden daarna – niet meer aangeroerd.

Daarmee is niet gezegd dat Oreste Benetti twijfel koesterde omtrent het antwoord dat Lida vroeg of laat zou geven. Integendeel. Van meet af aan was het voor hem alsof Lida al had toegestemd, alsof ze al waren verloofd.

Dat bleek duidelijk uit zijn gewijzigde houding tegenover haar: vol egards en vriendelijk, maar met stiekem een autoriteit die er eerst niet was. Op dat punt was alleen hij, leek hij te willen zeggen, in staat haar te leiden op het levenspad.

Volgens hem had Lida een grote karakterfout – hij was in staat dat ronduit te verklaren, in dat geval niet aarzelend om met een zijdelingse blik Maria Mantovani als getuige op te roepen –: en wel dat ze altijd achteromkeek, dingen van het verleden herkauwde. Waarom probeerde ze niet wat meer naar de toekomst te kijken? Hoogmoed is een lelijk ding. Als een slang kruipt die binnen waar je er het minst verdacht op bent.

‘Een mens moet zijn verstand gebruiken,’ verzuchtte hij bij wijze van conclusie, ‘hij moet de rust weten te bewaren en doorgaan.’

Maar andere keren in ogenschijnlijke tegenspraak was hij het juist (zij het met zorgvuldig bedekte hints, toespelingen en insinuaties, en liep Lida als in trance achter zijn behendige, noeste hersenwerk aan), was hij het juist die haar wilde jonge jaren voor de voeten wierp, met de aandrang om er meer volwassen van los te komen, met een waardig, zorgeloos bestaan.

En als het daarom ging, jazekeer, liet hij doorschemeren dat hij, daar hij van haar hield, natuurlijk *alles* begreep, verdedigde en vergaf. Maar zijn gevoel was niet zo blind, dat mocht duidelijk zijn, of hij (en zij) bedacht wel dat zij een grote zonde had begaan, een doodzonde waar ze pas van af zou zijn op de dag dat hij met haar was getrouwd. Wat had zij zich voorgesteld? Had ze er misschien van gedroomd dat een man als hij, die, dat besepte hij, bijna dertig jaar ouder was dan zij, aan liefde buiten het huwelijk, het katholieke huwelijk, kon denken? Een plicht, een opdracht. Een ware gelovige kon het leven en bijgevolg de relatie tussen man en vrouw niet anders zien...

Alle drie hadden ze zulke gespannen zenuwen, waren ze zo op hun hoede, dat er maar dit hoefde te gebeuren of het wankele evenwicht in hun betrekkingen raakte verstoord. Dan waren ze van slag, met lange gezichten.

Op een keer zei de binder bijvoorbeeld, toen het over

Ireneo ging, dat hij echt van de jongen hield, als een vader. In het vuur van zijn woorden had hij zich wat te veel laten gaan.

‘Zeg, ben jij dan niet *oom* Oreste?’ riep Ireneo uit; hij was al zeven, en had de gewoonte opgevat om elke avond voor het naar bed gaan hem zijn huiswerk te laten zien.

‘Uiteraard... ja... Ik zei het maar zo. Wat denk je wel!’

De verwarring van de binder bezorgde Lida de juiste betekenis van haar belang. Terwijl de beste man amechtig doorpraatte tegen het kind, keken haar moeder en zij elkaar aan en glimlachten.

Maar die momenten van gevoelloosheid en hatelijkheid kwamen al met al zelden voor. Ze werden voorkomen of overwonnen door geschenken.

Van meet af aan was Oreste Benetti er scheutig mee geweest. Ook al had hij te verstaan gegeven dat ze na de trouwerij met zijn allen een villaatje buiten Porta San Benedetto zouden gaan betrekken, waarvoor hij in onderhandeling was met een bouwbedrijf, liet hij desalniettemin elektriciteit aanleggen en de muren witten, schafte hij meubels aan, een goedkope gietijzeren kachel, een schilderij, divers keukengerei, een stel bloemenvazen, enzovoorts: alsof hij niet het minste voorneemen had om het huwelijk, dat bij hem, dat was duidelijk, geen moment uit zijn hoofd was, te bespoedigen. Hij was verliefd – dat zei hij met die veelal nutteloze, maar soms buitenissige geschenken. Als hij met haar trouwde, dan deed hij dat omdat hij van haar hield. In zijn leven was hij nooit verloofd geweest, niet één keer. Als jongeman en als volwassene had hij nooit het bedwelmende genoegen gemaakt om een verloofde geschenken te geven. Nu hem dit vergund was, had hij elk recht om te verlangen dat een en ander rustig, geleidelijk aan voortging, met inachtneming van alle regels.

Elke avond kwam hij op hetzelfde tijdstip langs: klokslag halftien.

Lida hoorde hem van ver op straat al aankomen. En daar

ging de krachtige bel die hem aankondigde, daar klonk aan de halkant zijn kalme tred de trap op, en daar klonk van boven op de overloop zijn groet, zijn vreugdevolle kreet:

‘Goeienavond, lieve dames!’

Dan kwam hij naar beneden, de aria uit de *Barbier* neurënd, om zich halverwege de trap te onderbreken met een beleefd kuchje. En meteen was de kamer met hem gevuld, met de kleine man met het grijze haar dat iets van een soldaat en een priester had, met zijn warme, levendige, dwingende aanwezigheid.

De manier waarop hij binnenkwam was altijd dezelfde, al jaren veranderde die niet. Al kon ze die in elk opzicht voorstellen, telkens weer werd Lida overspoeld door een kalme verbazing.

Ze liet hem naar voren komen, zonder aanstalten te maken om op te staan.

Maar *eerst* dan, lang geleden?

O, als destijds een even krachtige bel betekende dat David in zijn dikke blauwe overjas met bontkraag, van ongeduld en kou stampvoetend op de keien op haar wachtte volgens afspraak buiten bij de poort (hij had nooit binnen willen komen, nooit had hij de plicht gevoeld om zich voor te stellen!), dan restte haar weinig tijd om uit de kast haar mantel te pakken, die aan te trekken en na het sluiten van de kast met haar gezicht voor de verticale salonspiegel zich in vliegende vaart te poederen en haar haar goed te doen. Haar waren maar enkele ogenblikken vergund. En toch genoeg om in de spiegel, klein en met glanzende achterovergekamde haren (het van achter vallende licht gaf haar een bijna kaal aanzien) snel snel achter haar het grijze hoofd van haar moeder te zien verschijnen en verdwijnen...

‘Wat sta je nou te kijken?’ beet ze haar toe, zich met een ruk omdraaiend. ‘Zal ik je eens wat zeggen? Ik ben het zat, jou en dit leven.’

Met slaande deuren vertrok ze, David hield niet van wachten.